

Látván Balassi, hogy Magyarország teljes színe-virága a haza felszabadítására és szabadságának kivívására gyűlt össze, jóllehet az általa tanúsított hűségért járó tisztségek megtagadása és kiállott fáradalmi jutalmának visszatartása miatt Marsra szerfölött haragudott, mégis, mivel felülkerekedett rajta a hazaszeretet s mivel lelket Apollo is gyakran csitította, végre is kibékült Marssal. Visszatérve tehát hivatásához, míg Esztergom ágyúk által mindenfelől vívott és ostromzárral körülvett falaihoz közeledik, könyörögve kéri az égieket, hogy férfias lelke megmaradt erejét és harcias szellemének maradványát úgy használhassa fel, hogy a dicsőség szárnyára emelve s a hírnév szekerére ülve az örök dicsőség keréknyomával szántsa a kereszténység földjét, s ily módon (a haza üdvére kockáztatva életét) a halandók és halhatatlanok halhatatlan célját is elérje.

Papp Géza

THORDAI JÁNOS LENGYEL DALLAMMINTÁJA

A magyar–lengyel kapcsolatok irodalma elég gazdag. Ennek ellenére igen lassan bontakozik ki a két nép XVI. és XVII. századi kulturális érintkezésének képe, amely különösen ennek a kornak, a késői reneszánsz és a korai barokk korának irodalmi és zenei vonatkozásaiban érdekelheti a kutatót. A magyar protestáns prédikátorok (első énekszerzőink) diákoskodása a krakkói egyetemen, az ugyancsak Krakkóban megjelent régi magyar nyomtatványok, Balassi Bálint lengyelországi útjai – s ott-tartózkodásának tükröződése költeményeiben –, az erdélyi unitáriusok és a lengyel ariánusok érintkezései mind megannyi „hálás téma”, amelyek részletes feldolgozásra várnak. A részletkutatások szükségességére Kovács Endre történettudós is figyelmeztet. A krakkói Jagelló Egyetem megalapításának hatszázadik évfordulója alkalmából írja: „Bizonyos, hogy a mostani évforduló mindkét ország tudományos életére serkentően fog hatni, és új részletmunkák születnek a magyar–lengyel barátság e rendkívül fontos időszakáról. Kívánatos is, hogy e részlettanulmányok minél nagyobb számban szülessenek meg, mert a szóban forgó korszak még éppen elég megoldatlan kérdést tartogat mindkét nemzet kutatói számára, s a részletek kritikai tisztázása egy-egy lépéssel visz előre a szintetikus feldolgozás irányában.”¹ Még fokozottabb mértékben áll ez a XVII. századi kulturális kapcsolatokra.

A kidolgozásra váró témáknak zenei vonatkozásai is vannak; feltárásuk – tekintettel a kor költészetének és zenéjének szoros kapcsolatára – gyümölcsöző lehet az irodalomtörténeti kutatás számára is. Ezúttal az erdélyi unitáriusok lengyel kapcsolatait szeretném újabb adattal megvilágítani.

Ismeretes, hogy a legrégebb, ma már nyomaveszett unitárius énekeskönyvünkhöz többek között a lengyel unitáriusok zoltároskönyvét is felhasználták.² Erről nem csupán Uzoni Fosztó kéziratoss egyháztörténetének közel egykorú híradása tanúskodik, hanem az énekeskönyv későbbi, XVII. századi (1607, 1627 u., 1697) kiadásában található tíz ének „Nota Pol(onica)” felirata is. Ezeknek az énekeknek eredetét – egy kivételével – sikerült is kimutatni, s dallamukat megállapítani.³

Thordai János 1627-ben keletkezett unitárius zoltárfordításai közül az egyiknek szintén lengyel nótajelzése van. Ez az 54. zoltár (Üristen ügyemet, tekintsd szükségemet), amelynek élén a Thordai-zoltárokat tartalmazó különféle XVII–XVIII. századi kéziratokban többékevésbé eltorzított dallamutalást találunk egy lengyel énekre (Nota Polonica: Boze wiecznej mocy twej).⁴ Az ének dallama a lengyel unitáriusok 1625-ben megjelent énekeskönyvéből (Psalmy Niektoie Krola Dawida) rekonstruálható. Ez az énekeskönyv megvan a kolozsvári volt unitárius kollégium könyvtárában.⁵ Hogy mikor került oda, nem tudjuk. Valószínű, hogy az erdélyi lengyel unitáriusok körében közkézen forgott; de erről legkorábban csak a század második felében lehetett szó.

Amikor a lengyel arianizmus az antifeudális forradalmi ideológia fegyvere lett, szembe került a nemességgel. Harcukban a plebejus elemek alul maradtak, s a konzervatív irány

¹ KOVÁCS ENDRE: A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar–lengyel kapcsolatok XV–XVI. századi történetéhez. Bp. 1964. 9–10.

² A kérdésről legutóbb: CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: A XVI. század magyar dallamai (RMDT I.), 74.

³ PAPP GÉZA: Ismeretlen Kochanowski-fordítások a XVI–XVII. századból. ItK 1961. 328.

⁴ A lengyel nyelvű nótautalást az alábbi kéziratok tartalmazzák: 1. Kanyaró-kódex (1657–79), 2. Kövendi János-kódex (1679), 3. Kelemen-kódex (1688), 4. Bölonfi Pálfi András zoltároskönyve (1693), 5. Thordai János zoltárfordítása (XVII. sz. 2. fele), 6. Thordai János zoltárfordításainak kézírata (XVII. sz. vége), 7. Ajtai György kézírata (1710), 8. Rákosi János zoltároskönyve (1721). Sajnos, a legrégebbi kéziratban, az 1657 előtt keletkezett Thordai-kódexben a nótajelzés olvashatatlanul halvány, Dersi András zoltároskönyve (1665 u.) pedig csak ennyit közöl: Nota Polonica. A felsorolt kéziratok elnevezése és datálása Stoll Béla, A magyar kéziratoss énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840) alapján (vö. 80., 81., 84., 105., 122., 126., 150., 156., 175., 183. sz.).

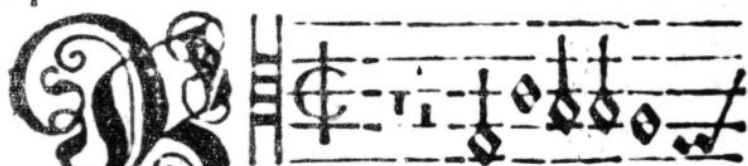
⁵ Vö. ItK 1961. 330., 27. jegyzet.

Psalmy
PSALM LXX.

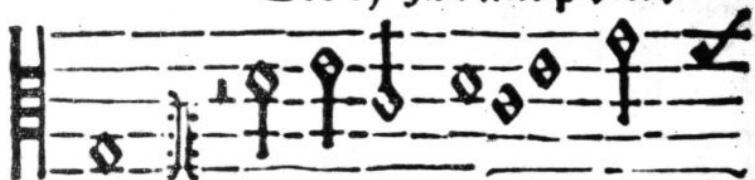
Deus in adiutorium meum.

Argument.

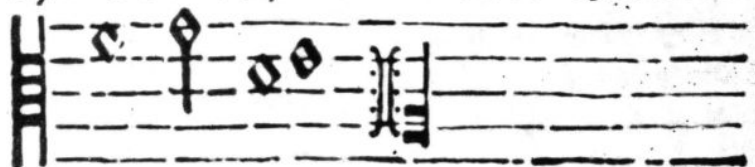
Bogá wzywá o ratunek / Ku żądaniom
moim przysłać a ku pomocy wro-
nych.

Oże wieczney mo-
Tocy żadam pomo-

cy / Chćiey sie pośpieżyć ku rás-
cy: Nie daj mie w rece czlowie-

szkumemu!

Kowizlemu.

Żámieśay ich rády / Odbery
fałsz!

győzedelmeskedett. Ekkor vált szorosabbá a kapcsolat az erdélyi unitáriusok és a lengyel ariánusok között.⁶ Az 1658. évi lengyel országgyűlés ugyanis hatályon kívül helyezte a felekezeti egyenjogúságát biztosító törvényeket, s így a hitűkhöz hű ariánusok menekülni kényszerültek. Egy részük Erdélyben talált menedéket: Kolozsvárott a magyar és szász unitáriusok fogadták be őket.⁷ Ezt a nézetet támogatja M. Triteanu, a kolozsvári 3. sz. akadémiai könyvtár (Academia R.P.R. Filiala Cluj Biblioteca) igazgatója, aki érdeklődésemre volt szíves a következőket válaszolni: „Az 1625. évi kiadású Psalmi Niektore Krolá Dawida (könyvtári jelzetük: R. 1863. és 1865.) című lengyel könyvekről nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy mikor kerültek a Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárába. Feltehető azonban, hogy a Lehgylországból 1660-ban kiűzött unitáriusok, akik Erdélyben (30–40 család Kolozsvárt) telepedtek le, hozhatták magukkal.” Az egyik példány címlapján tintával ez a bejegyzés található: Lengyel unitárius zsoldár-fordítás Cochanius és mások. A másik példányon ceruzával: Zsoldárok, unitárius kiadás. „Egyikben sincs semmi más bejegyzés. Megjegyezzük azonban, hogy egyik példányban sem eredeti a címlap. A hiányzó nyomtatott címlap és más hiányzó lapok helyett is kézzel írt lapok vannak beillesztve, valószínűleg az eredeti szöveg szerint.” (Cluj 1965. I. 30. keltezett levélből.)

Az énekeskönyvet azonban magukkal hozhatták — jóval korábban — az Erdélyben átmenetileg működő lengyel tanárok és egyházi előljárók, de még inkább a virágzó rakowi unitárius főiskolán végzett teológusok is.⁸ Ennélfogva az sem lehetetlen, hogy Thordai — bár lengyelországi tanulmányairól nincs tudomásunk — közvetlenül megjelenése után, de legalábbis kollégiumi tanársága alatt Kolozsvárott (a húszas évek közepén) szintén megismerte. Ennek lehetősége annál is inkább fennáll, minthogy a szóban forgó énekeskönyvet a lengyel ariánusok először 1610-ben, majd 1620-ban is kiadták (esetleg még több kiadása is volt ezekben az évtizedekben). Valószínű, hogy a 70. zsoldár, amelyre Thordai utal, már az első kiadásban benne volt, az 1620-asban biztosan, miként azt dr. Ąlodia Gryczowa prof. (Varsó) felvilágosítása alapján tudom.

De még messzebbre is mehetünk: ez a zsoldár a nagy lengyel költő, Kochanowski fordítása (Psalterz Dawidów — Psalm LXX. Deus in adiutorium meum intende),⁹ és először 1579-ben jelent meg Krakkóban. Kochanowski psalteriuma ugyan nem meglévő dallamokra készült fordítás, de megjelenése után egy évre már Mikołaj Gomółka négyszólamú feldolgozásában került kiadásra.¹⁰ A lengyel ariánus énekeskönyvek dallama nem azonos Gomółka cantus firmus-ával. Ez a feldolgozás egyébként sem terjedt el széles körben, a népénekeskönyvek sem dallamait, sem kórustételeit — a 148. zsoldár kivételével — nem vették át,¹¹ így Kochanowski zsoldárai alkalomszerűen közölt különféle dallamokon kerültek a nép ajkára.¹² Többek között éppen az ariánusok énekeskönyve révén. Ettől a megállapításunktól függetlenül valószínűnek tartjuk, hogy magyar részről a dallam közvetlen átvételének alapja nem nyomtatott vagy írott forrás, hanem az orális gyakorlat volt.

Mivel a Thordai-zsoldárok csak másolatban maradtak ránk, s a másolatok közül is a legkorábbi Thordai-kódexben olvashatatlan a nótautalás, felmerülhet a kérdés: nem utólag alkalmazták-e a lengyel dallamot az 54. zsoldárra? Ezt a lehetőséget bátran elejthetjük. A zsoldár különleges strófászerkezete, amely azelőtt ismeretlen volt a magyar verselési gyakorlatban — és hozzá tehetjük: később sem kultiválták —, arra mutat, hogy Thordai idegen mintát utánozott, s jelen esetben az idegen minta a megtalált lengyel dallam volt. Kochanowski LXX. zsoldárának dallama, illetve maga az énekszöveg is 6,6,11,11 strófászerkezetű. A 11-es sorok világosan 5+6 tagolásúak:

Boże wiecznej mocy,
Twey żądam pomocy:
Chciej się pospieszyć / ku ratunku memu,
Nie daj mię w ręce / człowiekowi złemu.

(Őrök hatalmú Isten, kívánom a te oltalmadat: siess az én segítségemre, ne adj engem a gonosz ember kezébe.)

⁶ KOVÁCS ENDRE: i. m. 145.

⁷ JAKAB ELER: Magyar—lengyel unitárius érintkezések a XVI—XVII. században. Száz 1892 379.

⁸ i. m. 303—14, 378.

⁹ Jana Kochanowskiego dzieła wszystkie I. (Warszawa 1884) 115.

¹⁰ Melodie na psalterz polski przez Mikołaja Gomółka uczyńione. Kraków 1580.

¹¹ Z dziejów polskiej kultury muzycznej I. Kultura staropolska. Kraków 1958. 140. — Z. M. SZWEY-KOWSKI: Rozkwit wielogłosowości w XVI wieku.

¹² Vö. ADAM SUTKOWSKI: Psalmi Jana Kochanowskiego z kancjonału z Brzegu. Muzyka 1960. Nr. 3 42. — ItK 1961 338., 47. jegyzet. — Kochanowski zsoldáraihoz még Artomius (Kancjonal to jest Pieśni chrześcijańskie . . . 1601, 1620 stb.) és Sudrowski (Katechizm . . . psalmami i piosenkami . . . 1600 k.) is közöl — részben egymástól eltérő — dallamokat. Az 1670-es brzezi énekeskönyv is más dallamon közli a 70. zsoldárt. (L. SUTKOWSKI: i. m. 48.)

Thordai pontosan átveszi ezt a formát, sőt a megadott ritmikai keretben még tovább is fejleszti: a 11-es sorokat középrímmel tagolja, s így a strófászerkezet inkább 6,6, 5,6,5,6.

Úristen ügyemet,
tekintsd szükségemet,
siess énmellém,
életemet tartsd meg,
hogy ellenségem
szintén ne öljön meg.

Rímképlete tehát: aa bcbc — ezt a változatos rímelést végig megtartja.

Thordai zoltárfordítása, a teljes psalterium, csak kéziratban terjedt. Egyes zoltárai megjelentek ugyan az unitárius énekeskönyvekben — a század végéig mindössze 34 —, de az 54. zoltár nincs közöttük. Így a következő századokban már nyoma vész szövegnek, dallamnak egyaránt, Thordai sok más zoltárával együtt. Mintha az utókor nem becsülte volna meg eléggé a nagy művet. A kortársak s a közvetlenül Thordai után következő nemzedék mindenesetre felismerték értékeit. Ennek dokumentálására hadd álljon itt végül egy részlet Felvinczi György verséből, melyet a zoltárfordításoknak 1679-ben, egy jómódú kolozsvári asztalosmester, Kövendi János költségen készített másolatához bevezetésként írt: „Ha nézed értelmét, Jobbat annál elmét, Nem tudom hogy kívánhac, Rhythmusira tekints, Azokban hiba nints, Bennek ki nem is hányhac. Notaiok szép kellő, Mindeniknek illő, Kit ha bötmszelsz¹³ meg bánhac.”¹⁴

Kovács József

LACKNER KRISTÓF ISMERETLEN ÉLETRAJZA

Lackner Kristóf hatvan éves korában halt meg Sopronban. A „nemes, bölcs, és körültekintő tanács” — címei így mondják — azonban nem a Padua nevelte humanistát, hanem a politikust, vagyonszerzőt és városatyát gyászolta. Sopron igazi barokk pompa funebralissal búcsúztatta kiváló fiát, melyről azért is van pontosabb képünk, mert a számadások is fennmaradtak.

Nem ok nélkül ragaszkodtak Lacknerhez, aki embernek is bátor, kiváló volt, hiszen 1621 májusában pl. azoknak a császári katonáknak a személyes bosszújától mentette meg az akkor Bethlen-párti várost, akik néhány hónappal előbb Collalto vezetésével ezerkétszáz embert öltek meg, Csepregben többek között Zvonarics Imre hitvitáirót.

Négyszer volt polgármester, negyedik megválasztásakor azonban már betegágyában vette kézhez a házához vitt polgármesteri pálcát. Röviddel ezután végrendelkezett először, 1629-ben, majd másodszer is, első felesége halála után, 1631-ben. Vagyonát emberbaráti célokra hagyta, szegény, tehetséges ifjak külföldi taníttatására, török foglyok kiváltására és a nincstelenség gyógyítására. Nem feledkezett meg azonban az általa alapított Soproni Nemes Tudósok Társaságáról sem — ahol a címben szereplő nemes elsősorban a szellemi nemességre vonatkozott — rájuk könyvtárát, okleveleit, saját készítésű ötvöstárgyait hagyta. 1631. december 29-én halt meg, halála után öt nappal temették. Kriptáját a Szent György templomban építették meg, egykorú leírások szerint sirja felett függtek a fegyverei is. (Mindez azonban az ellenreformáció idején, 1674 után megsemmisült, ekkor kapták meg a templomot Kollonits Lipóttól a jezsuiták. Maga a sírkő is 1909-ben kerül elő, egy szomszéd péküzlet küszöbkövéként.) A gyászpompára Rauch András ismert zeneszerzőtől rendeltek gyászzenét, megfestették az elhunytat ravatalán — valószínűleg helyi mesterrel — a temetésen sirató verseket osztottak szét.

Itt hangzott el a regensburgi születésű Schwanshoffer Kristóf, a helyi latin gimnázium rektorának gyászbeszéde, mely fontos dokumentum, hiszen először foglalja össze Lackner életrajzát. A rektor beszéde megírásakor bizonyára a kortársak adataira támaszkodott első sorban — erre utal a beszédben található sok javítás is, hogy több adatközlőre támaszkodott — maga csak öt évig ismerte Lacknert. Schwanshoffer egyáltalán nem szól Lacknerről, az íróról, a Guevara-népszerűsítőről, iskoladrámák, politikai munkák és a manierista udvari túlkörök

¹³ Azaz: becsmérész.

¹⁴ Kövendi János-kódex (1679) — Közzétette VÁRFALVI NAGY JÁNOS (Az unitáriusok énekeskönyveiről). Keresztény Magvető VI. évf. (1871) 120. és SZABÓ T. ATTILA (Adatok Felvinczi György életéhez és irodalmi munkásságához). ItK 1933. 144.